

արել շրջապատող ժողովուրդների վրա: և սրա պատճառը ոչ սակաւ նրանց բնաւորութեան եսական ու անհատական կողմն է: Գաղթականները վերաբերում են դէպի բնիկները մեծ մասամբ արհամարհանքով. նրանք նրանց վրա նայում են որպէս հասարակ բանուորական ուժի, որ պէտք կը գայ հնձի, խոտհարի կամ այդու շտապ աշխատանքների ժամանակ վարձելու և կամ որպէս թշնամի—գիշատիչի, որից պէտք է մեծ ջանքով պահպանել իրենց դաշտերն ու այգիները *):

Հ Ա Յ Ե Ր

Գանձակի գաւառի հայ բնակիչների մեծագոյն մասը բնիկներ են՝ իսկ փոքրագոյնը՝ գաղթականներ Պարսկաստանից, Քիվանշիրի, Երեւանի և Ղազախի գաւառների գիւղերից: Ո՛չ միայն բնիկներն ու գաղթականները, այլ և Գիւլիստանի վիճակի և արեւմտեան մասի բնակիչները միմեանցից բաւական տարբերում են թէ բարբառով և թէ սովորութիւններով: Գիւլիստանի վիճակը աւելի նման է Վարանդային, (Ղարաբաղին), որի հետ պատմական բաւական սերտ անցեալով կապուած է եղել:

Բնիկներն ընդհանրապէս աւելի քան միջհասակ են, իսկ մելիքական և հոգեւորական դասերի մէջ շատ յաճախ պատահում են բարձրահասակներ:

Հասակի միջին բարձրութիւնը հասնում է 1657 միլիմետրի, փոքր ինչ ցածր Բագուի (1668) և Թիֆլիսի (1658) հայերից, բայց բարձր միւս գաւառներից:

Կրճքի միջին շրջապատը հասնում է 847 միլիմետրի, 21 մմ. աւելի բարձրութեան կիսից, փոքր ինչ աւելի Թիֆլիսի (840) և Բագուի (844) հայերի կրճքերից, բայց պակաս՝ միւս գաւառներից, ինչպէս Ջանգեղուրի (852), Ջիբրայիլի (822) և այլն: Կուրճքը պատած է սև, խիտ մազերով:

Գլխի ձևը երկար է, 177 միլիմետր երկ. և 156 լայն. քիթը երկար (59,5 մմ.) և նեղ (31,5). աչքերը սև, ճակատը ուղղահայեաց:

Աւելի տեղեկութիւններ չենք կարող տալ, որովհետև մարդա-

*) Սգտուել էմ հետեւեալ աշխատութիւնից. Экономическій бытъ нѣмѣцкихъ колонистовъ въ Закавказскомъ краѣ. Никифорова, въ „Матеріалахъ для изученія экономическаго быта государственныхъ крестьянъ Закавказскаго края. т. I. ст. 99—106.

բանական հետազոտութիւններ աչա տեղացիների վերաբերութեամբ կատարուած չեն հմուտ բժիշկների կողմից, բացի պ. Պանտիւկովից *), իսկ սրանք հիմնուած են միմիայն միքանի հարիւր մարդկանց չափումների վրայ: Բնաւորութեամբ եսասէր և հեշտասէր են. զարաբաղցիների հետ համեմատելով՝ սրանք աւելի պակաս աշխատասէր են, բայց աւելի կոպիտ, չունին նրանց նախաձեռնող ոգին և ոչ էլ նրանց ընդունակութիւնները:

Մտաւոր զարգացմամբ աննախանձելի են, ստոր ձուշուց, թէև աւելի մօտ և երկաթուղիով կապուած Թիֆլիսի հետ: Սրա պատճառը, կարծեմ, նախ այն է, որ համեմատաբար տաք կլիմայի և հեշտաբեր աչգիների շնորհիւ Գանձակեցին փոքր ինչ ծոյ է և երկրորդ՝ ապրուստի միջակ միջոցներ ունենալով՝ ձուշուցու պէս ստիպուած չէ տարուայ մեծագոյն մասը ուրիշ քաղաքներ անցկացնել և վերադարձին բերել իւր հետ դրսի քաղաքակրթութիւնը: Նոյն իսկ քաղաքում մտաւոր անշարժութիւն է տիրում բացի աչգիները ուղղելու ջրի հերթի և այս պատճառով ծագած կռիւներից, ուրիշ գրեթէ ոչ մի խնդրի մասին չեն խմբուում և խօսում: Յրիտասարդութիւն իւր վարդազոյն իղէալներով և աշխույժ գործունէութեամբ գոյութիւն չունի ոչ գիւղերում և ոչ նոյն իսկ քաղաքում:

Գրագէտ կանանց թիւը շատ փոքր է, իսկ տղամարդկանցը հասնում է մինչև 7%:

Բարոյականութեամբ նոյնպէս լաւ չեն, կրօնը, շնորհիւ տգէտ և մանաւանդ թերուս և թերահաւատ հոգևորականների, բաւականաչափ կորցրել է իւր նշանակութիւնը. ընկած կրօնական հաւատալիքներին չեն փոխարինել բարոյական սկզբունքները, և սրանք թէ կրօնական և թէ բարոյական սկզբունքներից զուրկ մնացած՝ արագութեամբ դիմում են դէպի ապակաւութիւն. պանդխտութիւնը, Բագուի շուալութիւնն ու գեղիւթութիւնը, ամառանոց եկողների շուալտութիւնը և այլն գալիս են շտապեցնելու այդ բարոյական անկումը: Քաղաքին և հանքային գործարաններին մօտիկ և առհասարակ մեծ գիւղերը բարոյապէս շատ ընկած են և տանջւում են վեներական ախտերով: Իսկ կենդրոններից հեռու գիւղերը՝ բարեբաղդաբար փոքր ինչ լաւ են:

Բ Ն Ա Կ Ա Ր Ա Ն.

Գանձակի գաւառը չունի իրեն առանձնապատու բնակարանի ձև, այստեղ կան թէ Դուրաթի, որ յատուկ են ամբողջ Ղարաբաղին և մանաւանդ Զանգեզուրի Ղափան մասին **), և թէ կանոնաւոր սե-

*) Антропологическія наблюденія на Кавказѣ. Тифлисъ.

**) Նկարագրութիւնը տես իմ «Զանգեզուրի գաւառ»-ում: